

Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)
Cilt: 10, Sayı: 19, Mart 2023, s. 1-18, ISSN: 2148-2527

Journal of Harput Studies, Vol. 10, Issue 19, March 2023, pp. 1-18

Araştırma Makalesi/Research Article

MİMARİDE DOĞAL TAŞ KULLANIMI: HARPUT ŞEFİK GÜL KÜLTÜR EVİ ÖRNEĞİ

*Use of Natural Stone in Architecture: The Example of Harput Şefik
Gül Culture House*

Çağrı YALÇIN¹ Elif ÖZDOĞLAR² Kadir BİNGÖL³

Geliş/Received: 21.03.2023

Kabul/Accepted: 25.03.2023

Öz

İnsanoğlunun yeryüzünde ortaya çıkışından madenleri kullanmaya başlama-
sına kadar geçen süreç taş devri olarak bilinmektedir. Bir çağa adını veren taş ile
insanoğlunun ilk teması, vahşi doğanın tehlikelerinden korunmak amacıyla girdiği
mağaralar gibi doğal barınaklarla gerçekleşmiştir. Öncelikle çevresinde bulunan
doğal malzemeleri keşfedip kullanan insanoğlu, tarihi insanlık tarihi kadar eski olan
taş malzemeyi de ihtiyaçları doğrultusunda kullanmış ve çeşitli şekillerde ondan
faydalanmıştır. Avcı-toplayıcı olan primitif insan taştan kap kacak, kase gibi günlük
kullanım gereçleri tasarlamış, savunma ve avlanma amacıyla taşları sivrilterek
mızrak, balta gibi av malzemeleri üretmiş, ilk mobilyaları da taş malzeme ile
yapmıştır.

İlerleyen dönemlerde gıda öğütmek için taş değirmenler yapılmış, heykeller
taştan biçimlenmiş; taş malzeme sanatın dili olmuştur. Çin seddi ve bugün bile
gizemini koruyan mısır piramitleri gibi dayanıklı anıtsal mimari yapılar taş mal-
zemenin mukavemetli kimliği aracılığıyla tarihe tanıklık etmiştir.

Anadolu'nun eşsiz toprakları Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet
Dönemine ait sayısız mimari taş eser barındırmaktadır. Hurriler'den Osmanlılar'a
kadar çok önemli uluslara ev sahipliği yapan Kadim Harput şehri de taşın mimaride
ustalıkla kullanıldığı bölgeler arasındadır. Bunun temel nedeni bölgenin taş
malzeme kullanımına elverişli coğrafyasıdır. Bu çalışma kapsamında doğal taşların
mimaride kullanımı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla detaylı alan yazın

¹ Dr.Öğr.Üyesi, cagri.yalcin@dpu.edu.tr, 0000-0002-8408-9190, Kütahya Dumlupınar
Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü

² Dr.Öğr.Üyesi, elif.ozdoglar@dpu.edu.tr, 0000-0002-9997-9487, Kütahya Dumlupınar
Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü

³ Araştırma Görevlisi, kadir.bingol@dpu.edu.tr, 0000-0003-4005-3644, Kütahya Dum-
lupınar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü

taranmış ve örnek olay metodu kullanılarak yerinde gözlem yapılarak geleneksel Harput konut mimarisini yansıtan Harput Şefik Gül Kültür Evi taş yapılara örnek gösterilerek incelenmiştir

Anahtar Kelimeler: Taş, Doğal Taş Yapılar, Harput, Şefik Gül Kültür Evi

Abstract

The process from the emergence of humankind on earth to the use of stones known as the stone age. The first touch of human beings with the stone that gave its name to an era was realized through natural shelters such as caves, which they entered in order to protect themselves from the dangers of wild nature. First of all, mankind discovered and used the natural materials around, and used the stone material, whose history is as old as the history of humanity, in line with its needs and benefited from the stone in various ways. Primitive humans, who are hunter-gatherers, designed daily use tools such as utensils and bowls made of stone, produced hunting materials such as spears and axes by sharpening stones for defense and hunting, and made the first furniture with stone materials.

In the following periods, stone mills were built to grind food, statues were shaped from stone; Stone material has become the language of art. Durable monumental architectural structures such as the Great Wall of China and the Egyptian pyramids, which remain mysterious even today, have witnessed history through the strong identity of stone material.

The unique lands of Anatolia contain numerous architectural stone works belonging to the Roman, Byzantine, Seljuk, Ottoman and Republican Periods. The ancient city of Harput, which hosted very important nations from the Hurrians to the Ottomans, is among the regions where stone is used expertly in architecture. The main reason for this is the geography of the region suitable for the use of stone materials. In this study, the use of natural stones in architecture was tried to be evaluated. For this purpose, the detailed literature was scanned and the Harput Şefik Gül Culture House, which reflects the traditional Harput residential architecture, was examined by showing examples of stone structures by making on-site observations using the case study method.

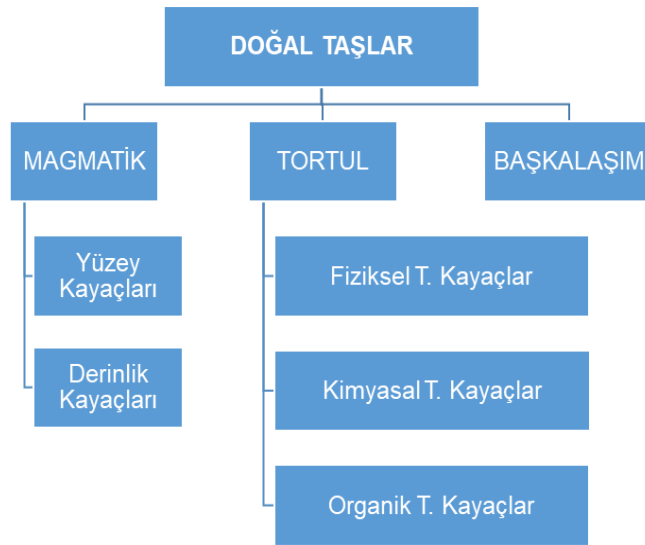
Keywords: Stone, Natural Stone Buildings, Harput Şefik Gül Culture House

Giriş

Mimari de temel olarak taşları genellikle doğal ve yapay olarak iki kapsam dahilinde incelenmektedir. Bu çalışma kapsamına doğal taşlar dahil edilmiş, doğal taşlar için yalnızca taş veya doğal taş kavramları kullanılmıştır. Genellikle kaplama amacıyla kullanılan yapay taşlar, doğal taşların ağırlık ve işlenmesindeki zorlukları gibi dezavantajlarının teknoloji aracılığıyla bertaraf edilmesi amacıyla yüzey dokusunun estetik değeri taklit edilerek oluşturulan taşlardır. Doğal taşlar ise minerallerden oluşan kayaç parçalarıdır ve profesyonel olarak taş ocakları yardımıyla çıkartılıp işlenerek

kullanılmaktadır. Birçok kullanım alanı bulunmakla beraber mimaride hem taşıyıcı sistem hem de dekoratif unsur olarak kullanımı bulunmaktadır. Ayrıca taş, enerjisel niteliği bulunduğu ve şifa dağıttığına inanılan mitik bir materyal olarak da mimari ve sanatta kullanılmıştır. Taş malzemenin temel malzeme olarak kullanılması kültürel mirasın korunmasına da önemli bir katkı sağlamaktadır. Dünya mimarlığına yön veren Roma, Yunan ve Hint mimarisinde yaygın olarak kullanılan bu malzemenin mermer, kumtaşı, granit, kayrak taşı ve kireçtaşı gibi binlerce türü bulunmaktadır. (Raju & Ravindhar, 2021:6342).

TDK (Türk Dil Kurumu) Sözlüğüne göre “kimyasal veya fiziksel durumu değişiklikler gösteren, rengini içindeki maden, tuz ve oksitlerden alan sert ve katı madde” taşın tanımını ortaya koymaktadır (Url-1). Küçük kayaç parçaları olan taşlar kayaçların tüm özelliklerini taşımaktadırlar. Taşlar mineral esaslı malzemelerdir. Ancak yeryüzünden binlerce bulunan minerallerin yalnızca küçük bir bölümü taş yapıcı özelliktedir (Erguvanlı,1995). TDK’ da yapılan tanıma göre içerisinde bir veya birçok mineral bulunduran taşların oluşum şekillerine göre farklılıklar gösterdiğini belirtmektedir. Taşlar (kayaçlar) oluşum şekillerine göre genel olarak magmatik, tortul ve başkalaşım olmak üzere üç grupta incelenmektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Oluşum şekillerine göre kayaç (taş) türleri

Magmatik kayaçlar magmanın yer altında ve yeryüzünde soğuyup katılaşmasıyla oluşmaktadır. İşlenmeleri zordur. Soğuduğu yere göre derin-

lik kayaçları ve yüzey kayaçları olmak üzere iki kısımda incelenebilir. Granit, gabro, siyenit, diyorit gibi kayaçlar yüzeyin derinliklerinde hava ile temas etmeden yavaş şekilde soğuyarak oluşan derinlik kayaçlarıdır. Yavaş şekilde soğuyarak oluşan derinlik kayaçları iri kristallidirler. Dolayısıyla granit gibi yüzey dokuları daha belirgindir. Yüzeyde hızlı şekilde soğuyarak oluşan andezit, riylit, bazalt, tüf, obsidyen (volkan camı) gibi magmatik kayaçlar ise yüzey kayaçlarıdır. Yüzeyde hızlıca soğuduğundan ince kristal yapıya sahiptirler. Tortul kayaçlar çeşitli materyallerin dış kuvvetler yardımıyla taşınarak bir noktada birikmesi, maddelerin sulu ortamda çökmesi ve bitki hayvan kalıntılarının fosilleşmesiyle oluşan çakıl taşı, kumtaşı, moloz taş, kireçtaşı (kalker), alçıtaşı (jips), kaya tuzu, kömür, tebeşir gibi kayaçlardır. Bu kayaçlar birikme ve çökme ile oluştuğundan tabakalı görünüme sahiptirler.

2. Taşın Mimaride Kullanımı

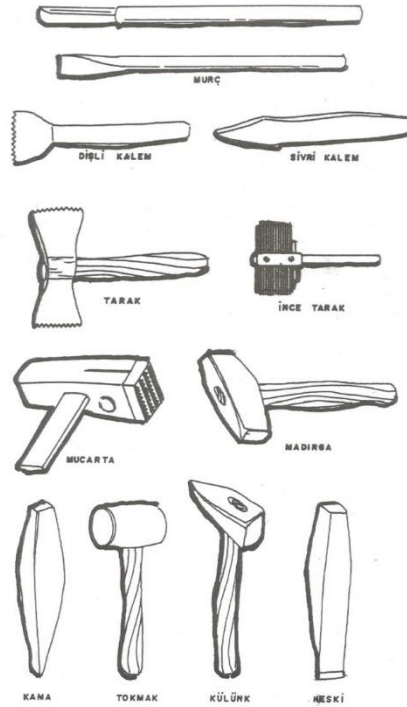
Büyük kayaçlardan taş ocakları gibi çevresel etkilerle koparılan ya da doğal olarak kopan taşların oluşum koşulları, kimyasal ve fiziksel özellikleri kullanım alanlarını şekillendirmektedir. Taşlar ışığı yansıtma miktarı, sertliği ve dayanımı, içerdiği mineral çeşitleri ve mineral yapıları gibi çeşitli özelliklerine bağlı olarak mimaride temeller, duvarlar, döşemeler, çatı örtüsü, merdivenler, söveler, lentolar, denizlikler, eşikler, iç cephe ve dış cephe kaplamaları gibi her türlü mimari yapı elemanında kullanılmaktadır (Şekil 2). Türkiye’de oniks ışık geçirgenliğine sahip yapısı ile iç mekân tasarımında bugün tercih edilen bir malzemedir. Pek çok doğal taş iç mekânlarda kaplama malzemesi olarak kullanabilmekte, bu alternatifler İstanbul Maden İhracatçı Birliği’nin hazırlamış olduğu, yaklaşık 450 örneğe yer veren ve 2014 yılında yapılandırılan Türk Doğal Taş Arşiv Kataloğu’ndan görülebilmektedir. Türkiye doğal taş konusunda zengin coğrafyalardandır. (Url-2) Peyzaj mimarlığı alanında dayanıklılığı, işlevselliği ve görsel zenginliği ile taş hem yapı hem de kaplama malzemesi olarak kullanılabilir. (Altınçekiç, 2001: 49) Tasarımda küresel bazda mobilya tasarımı, dekoratif ürün tasarımı, gündelik araç-gereç tasarımı gibi pek çok alanda kullanılmaktadır. Mobilyada taşı denge ve estetik değer unsuru olarak kullanan Ettore Sottsass yüzyılın en önemli dehalarındandır.

Şekil 2. Çift sıra ahşap hatılla örülmüş taş bahçe duvarı ve üzerinde düzgün kesme taş kemer bulunan ahşap kapı (Url-3).

Özellikle yöreye özgü taşların kullanımı yerel mimari için ekonomik ve lojistik kolaylık sağlamaktadır. Ancak yapıda kullanılacak taşların seçilmesinde dikkat edilmesi gereken önemli hususlar bulunmaktadır. Mimariide kullanılacak taşlar basınca, aşınmaya, eğilmeye olan dayanımı, su ve ısı geçirimsizliği, birim ağırlığı, mukavemeti, renk ve doku gibi çeşitli özellikleri göz önünde bulundurularak kullanılacak yere uygun olacak şekilde seçilmelidir. Yapıda kullanılacak taşlar dona dayanıklı, su emme miktarı az, yapışma aderansı kuvvetli, mukavemeti yüksek taşlardan seçilmelidir. Büyük kaya kütlelerinin aşınması ile dere yatakları ve dağ yamaçlarında oluşan daha küçük ebatlardaki toplama taşların yapı malzemesi olarak kullanılması uygun değildir. Bu taşlar dağ yamacındaki rüzgârın ve dere sularının etkisiyle zamanla pürüzsüz yüzeylere sahip olmakta ve kayganlaşmaktadırlar. Bu durum taş yüzeylerine harcın yapışmasını zorlaştırmakta ve oluşacak yapının yük taşıma kapasitesini yüksek oranda azaltmaktadır. Dolayısıyla toplama taşlar genel olarak inşaat işlerinde blokaj ve dolgu malzemesi olarak tercih edilmektedir. Ayrıca yük taşıma miktarı çok fazla olmayan çevre duvarı ve diğer yapılarda kullanılmaktadır. Yapı yapımında genellikle taş ocaklarından çıkarılan yapıda kullanıma elverişli magmatik, tortul ve başka-laşım türden taşlar kullanılmaktadır. Ocaktan çıkarıldığında işlenmesi kolay olan taşlar ocak yakınlarında bulunan atölyelerde plakalar şeklinde işlenmektedir ve istenilen ebatlar üretilmektedir. Ebatlama için yapılan işlemlerden sonra kullanılacak alana göre cila işlemleri uygulanmaktadır. Taşların işlenen yüzeylerine göre kullanım yerleri de değişiklik göstermektedir.

Kübik veya dikdörtgenler prizması şeklinde bütün yüzeyleri düzeltilen kesme taşlar belirli kalınlık ve ölçülerde işlenerek yapı malzemesi olarak kullanılmaktadır. Ocaklardan işlem görmeden çıkarılan moloz taşlar mimaride yük taşımayan ya da az miktarda yük taşıyan istinat duvarı ve bahçe duvarı gibi elemanlarda bağlayıcı madde olmadan (kuru duvar) kullanılmaktadır. Harçlı moloz duvarlar ise yapının temel, bodrum ve kat duvarlarında kullanılmaktadır. Ocaktan çıkarılan moloz taş el aletleri yardımıyla işlenmektedir (Şekil 3). Kullanılacak taşların yatak yüzeyleri ve yan yüzeylerinin kabaca işlenmesiyle kaba yonu taş ve daha düzgün işlenmesiyle ince yonu taş oluşmaktadır. Taşların işlenme düzeyleri artıkça maliyet artmakta ve kullanım yerler değişmektedir. Taş duvarlar estetik görüntülerinden dolayı yüzeyleri sıvanma gereği duyulmayan alanlarda tercih edilmektedir.

Şekil 3. Taşların İşlenmesinde Kullanılan Aletler (Url-4)

Malzeme özeliğine bağlı olarak cephe kaplamalarında özellikle kayma riski yüksek zemin döşemelerinde, ıslak alanlarda, havuz çevresinde, dış mekân merdiven ve döşemelerinde, yürüyüş yolu ve kaldırımlarda cilalanmış

parlak malzemeler kullanılmamalıdır. Bunun yerine bu alanlarda alevle yakma, honlama, kumlama, ya da çekiçleme yöntemleriyle yüzeyi pürüzlü hale getirilmiş taşların kullanımı güvenlik açısından önemlidir. Kullanım amacına bağlı olarak kayma riski ve güvenlik problemi bulunmayan iç cephe duvarlarında, tezgâhlarda, sütun ve mobilyalarda modern görünümüyle parlak ve cilalı yüzey malzemeleri tercih edilmektedir. Sürekli güneş ışığına maruz kalan dış cephe ve çatı kaplamaları arduvaz gibi rengi solmayan ve su yalıtımı sağlayacak türden seçilmelidir.

3. Mimaride Yaygın Kullanılan Taş Türleri

3.1 Arduvaz

Arduvaz (kayrak, slate) yüzeyi pürüzlü ince dilimli sert bir taştır. Isıya ve suya karşı dayanıklılığı sayesinde sıklıkla cephe ve çatı kaplaması olarak tercih edilmektedir. Birçok yerde olduğu gibi 1908 yılında inşası tamamlanmış Haydarpaşa Garının ahşap karkas çatısında kaplama olarak arduvaz kullanılmıştır. (Binark ve Diğerleri, 2007: 12) 2010 yılında çıkan yangında hasar gören çatı bölümü aslına uygun olarak arduvaz çatı kaplaması yardımıyla restore edilmiştir. (Url-5) Bu taş genellikle sıcak iklimlerde çatı kaplaması olarak kullanılmaktadır. Örneğin Nepal'in sıcak ılıman ikliminde yöresel mimaride uygulanan tipik çatı tipi, ahşap bir yapıyla desteklenir ve eğimli çatıda kiremit veya arduvaz kullanılır. (Bodach ve Diğerleri, 2014: 228)

3.2 Kireçtaşı(kalker), Kumtaşı ve Bazalt

Kireç olarak da bilinen ve yapısının çoğunluğu kalsiyum karbonattan (CaCO₃) oluşan malzemenin en yaygın kullanım alanları yapı ve inşaat sektörleridir. Moloz taş ve kaplama taş olarak yapıda kullanılırlar. Ufaltılıp mıcıra dönüştürülen hali beton üretiminde ve asfalt yapımında kullanılmaktadır. Çimentonun ana hammaddesini oluşturmaktadır. Yüksek ısı ve basınç altında mermere dönüşmektedir.

Kumtaşlarının Avrupa çapında, mimaride yaygın olarak tercih edildiği ve yüzyıllar boyunca kullanıldığı gözlemlenebilmektedir. (Martinho & Dionísio, 2018:3). Etrüsk-Roma döneminden başlayarak arkeolojik kanıtlar kalkarenitler gibi yapı malzemelerinin Tiren kıyılarında (Pisa ve Populonia) ve Volterra'da, kuvars-feldspat kumtaşı şehir surlarının yapımında Pietra Serena'nın ise Apenin Dağları'nın eteklerinde ise Floransa ve Cortona'da kullanıldığı bilinmektedir. (Fratini & Rescic, 2014:174). Sert bir taş olan, sarımsı tonlarının aristokratik kimliği ile saraylar ve kamu binalarında Pietra Forte temel yapı malzemesi olarak tercih edilirken, Pietra Serena gök mavisi tonlarıyla mimari süslemeler, büyük sütun dizeleri ve sokakların düzenlenmesinde kullanılan Rönesans taşlarıdır. (Fratini ve Diğerleri, 2015:5) Jüpiter

Tapınağı'nda kullanılan ve 15.yy ve 16.yy'da Dalmaçya mimarisinde model oluşturan ince işçilik kireç taşının özelliğinden kaynaklanmaktadır. (Nikšić, 2014:383). Ürdün mimarisinde ise kuzey, orta ve batı Ürdün'de kireçtaşı, kuzeydoğu ve batıda bazalt taşı ve Güney'de kumtaşı kullanılmıştır. (Tarrad ve Diğerleri, 2012:721) Küfeki, cephelerde en çok tercih edilen taş çeşitlerindedir ancak strüktürel sistemde değerlendirilmesi yapısı nedeniyle mümkün değildir. (Tekyıldırım, 1993:5)

3.3 Traverten

“Travertenler, kalsiyum karbonatlı (CaCO₁) sıcak kaynak sularının bıraktıkları çökeleklerdir.” (Koçlu & Dereli, 2003). Traverten birimleri 1) düz şev 2) yuvarlatılmış kenarlar ve dikey duvarlarla ayrılmış metre ölçekli yatay altı havuzlara sahip teraslı şev ve 3) yatay altı olarak çeşitli çökeltme ortamlarını içerir. (Dellaporta ve Diğerleri, 2017:172) Peyzaj düzenlemelerinde sıklıkla kullanılan traverten büyük gözenekli yapıya sahiptir. Gözeneklerinin büyüklüğüne bağlı olarak su ile teması istenmeyen durumlar ortaya çıkarabilmektedir. Patinato, eskitme gibi yüzey işlemleri malzemenin kayganlık derecesi artırılırken cilalama gibi yüzey işlemleri estetik değeri ve kullanım yerlerine göre çeşitlilik göstermektedir. Gözenekli yapısına rağmen oldukça sert, dayanıklı ve kolay işlenebilen bir yapıya sahiptir. Yapı içerisinde genellikle kaplama olarak kullanılmaktadır. Urartulardan günümüze ulaşan kalıntılarda, traverten kullanımına rastlanmaktadır. (Karabaşoğlu ve Diğerleri, 2021:201)

3.4 Granit

Çıkarıldığı ocak ve içeriğindeki mineral miktarına bağlı olarak çeşitli doku ve renklere sahiptir. Derinlik kayacı olan granit iri tanelidir. Taş ocağından çıkarılan büyük bloklar fabrikalarda dilimlenerek plakalar haline geldiğinde üzerindeki iri taneler ve doku belirgin şekilde izlenmektedir. Sert ve yüksek mukavemetli bir taş olduğundan yapı içerisinde sıklıkla kullanılmaktadır. Basamaklarda, zemin ve duvar kaplamalarında ve birçok yerde kullanılmaktadır. Özellikle tezgâh gibi kısımlarda çizilmelere ve ısıya karşı direnciyle cilalı parlak olarak tercih edilmektedir. Moloz taş, yonu taş, bordür ve parke taşları granitin sıklıkla kullanıldığı yerler arasındadır. Antik imparatorlar tarafından, granit sütunlar yaygın olarak kullanılmıştır. Antik hamam yapıları, revaklar, bazilikalarda da tercih edilmiştir. (Waters, 2016: 150)

3.5 Mermer

Kalker ve dolamitin yüksek basınç ve yüksek ısıya maruz kalarak yapısında meydana gelen değişimlerle oluşturduğu başkalaşım kayacıdır. Ancak taş ocağından uygun ebatlarda bloklar şeklinde çıkarılabilen, çeşitli yüzey işlemleri için uygun ve kaplama olarak kullanılabilen tortul, magmatik ve metamorfik tüm taşlar ticari dilde mermer olarak kabul görmektedir (Çelik, 2003). Ticari tanıma göre granit, traverten, bazalt, andezit, bazalt gibi taşlar da mermer olarak isimlendirilmektedir. Granitin kullanıldığı birçok alanda alternatif olarak mermer kullanılabilir.

Taş malzeme tarih boyunca ahşap ve kerpiç gibi diğer geleneksel yapı malzemelerine benzer şekilde içinde bulunduğu coğrafya koşullarının izin verdiği ölçülerde kullanılmıştır. Mineral yapıları, sıcaklık, nem, hava basıncı, rüzgâr, yağış gibi faktörlerle taşın ağırlığı, çıkarılmasında, işlenmesinde ve transfer sürecinde yaşanan zorluklar taşı coğrafyasına özgü yerel yapı malzemesi haline getirmiştir. Yapının yapılacağı alan içerisinde bol miktarda bulunması, yapımında bağlayıcıya ihtiyaç duymaması sert ve dayanıklı olması, sürdürülebilir yapısı, ekolojik olması, geri dönüştürülebilmesi, bakıma ihtiyaç olmaması ve ısı izolasyonu sağlaması yönüyle geleneksel yapılarda ahşap ile tercih sebebi olmuştur. Endüstrinin gelişmesi geleneksel malzemelere alternatif olarak çağdaş yapı malzemelerini ortaya çıkarsa da artan teknoloji aynı zamanda taşın işlenmesini kolaylaştırarak kullanım olanaklarını artırmıştır. İnce kesilen taşlar kaplama malzeme olarak kullanıma imkân vermiştir. Taş malzeme halen birçok yapıda yapının ana malzemesi olarak kullanılmaya devam etmektedir. Biyofilik tasarım gibi çağdaş özgü gelişen tasarım üslupları taş gibi doğal malzemelerin önemini korumasına yardım etmektedir. Taş malzeme çeşitli yapı inşa teknikleriyle duvar, temel, döşeme, merdiven gibi mimari yapı elemanı tasarımında diğer malzemelerle kullanılarak farklı mimari yapıları oluşturabilmektedir.

Kamusal mimaride mermer kullanımı MÖ 146'da Roma'da L. Caecilius Metellus Macedonicus'un zafer anıtlarıyla başlamıştır. Makedonya seferindeki dördüncü başarısını kutlamak üzere, Metellus, Circus Flaminius'un kuzey tarafında, Campus Martius'un güneyindeki Juno Regina Tapınağı'nın çevresine bir revak ve Jüpiter için yeni bir Tapınak inşa etmiştir. (Bernard, 2010: 35) Roma Dönem'inde, Orta Anadolu'da, Güney ve Batı'da olduğu gibi agoralar, şehir salonları, gymnasiumlar, stadyumlar, hamamlar ve çeşmelerde mermer malzeme kullanılmış, mukavemeti yüksek yol ve köprüler inşa edilmiştir. (St. Irene/Topkapı Palace Museum, 1983:9)

Geleneksel Türk evinde taş malzeme genellikle yapının temelinde ve taşıyıcı rolü ile zemin kat duvarlarında sıklıkla kullanılmıştır. Başlı başına taşıyıcı rolüyle yapıda strüktürel rol alan taş malzemenin ana malzeme,

kaplama ve dekoratif öge olarak kullanıldığı Harput Şefik Gül Kültür Evi, Elazığ geleneksel konutunun mimari yapısının izlendiği az sayıdaki taş konut örneklerinden biridir.

4. Harput, Şefik Gül Kültür Evi

İnsanoğlu mağaralarda yapı malzemesini şekillendirme ihtiyacı duymadan barınmaya başlamıştır. (Eriç, 2014: 21) Doğal taşlar tarih boyunca çeşmeler, dikilitaşlar, saray ve türbe yapıları, tapınaklar, camiler, saat kuleleri, kent mobilyaları, anıtlar, heykeller, kemerler, sütunlar, kale ve şehir surları, askeri ve sivil gibi birçok türden yapıya hayat vermişlerdir. Mısır piramitleri, Çin seddi gibi anıtsal yapılar taş gibi sonsuzluk sembolü bir malzemeyle tarihe tanıklık ederek günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. İçinde bulunduğumuz zengin kültüre sahip Anadolu topraklarında Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı gibi nice uygarlıklar barınmış, uygarlıklarının sembolü olan sayısız taş eserler inşa etmişlerdir. Yapıda ölçülü kullanılabilen taşlar arasında; Granit, Kireçtaşı, Traverten, Meksika oniks'i, Mermer, Kumtaşı, Obsidiyen, Serpentin, Sabuntaşı ve Volkanik taşlar sayılabilir. (Watson, 2000) Birçok İtalyan kentinin mimarisi kendi topraklarında meydana gelen iyi fiziko-mekanik özelliklere sahip taşları (facciavista) sıvasız olarak kullanır. (Carta ve diğerleri, 2005:278)

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alan doğudan Bingöl, batıdan Malatya, kuzeyden Tunceli ve güneyden Diyarbakır illerine komşu olan Elâzığ şehri sınırları içerisinde yer alan Hurri, Hitit, Asur, Urartu, Anadolu Selçuklu Devleti, Osmanlı gibi sayısız uygarlığa ev sahipliği yapmış Antik Harput şehri taşın yoğun olarak kullanıldığı merkezlerdendir. Elazığ'da ise Elazığ Vişnesi mermeri ve diğer doğal taşlarıyla taş inşasına uygun özelliktedir. Elâzığ vilayetinin merkezi 1834 yılından önce antik Harput şehridir. Şehir Yavuz Sultan Selimin çaldıran zaferi (1514) sonrası 1516 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Değişen şartlar ile 1834 yılında şehir merkezi Harput'tan günümüzdeki konumuna kadar kaydırılmıştır. Bir zamanlar şehir merkezi olan Harput günümüzde Elâzığ'a bağlı mahalleye dönüşmüştür. Elâzığ'da yapımı planlanan Keman Barajı inşaatından önce baraj havzası içerisinde kalacak alanlarda yapılan arkeolojik kazılarla bölgede yerleşimin Yontma Taş Devrine kadar uzandığı belirlenmiştir. "Ayrıca Elazığ-Harput mobilya fabrikası (1900) da Amerikan Koleji bünyesinde açılmıştır." (Demirarslan, 2017:190)

Antik Harput şehri Meryem Ana Kilisesi, Alacalı Cami, Ağa Cami, Arapbaba Mescidi ve Türbesi, Cemşit Bey Hamamı, Harput kalesi gibi birçok taş yapıyı içerisinde barındıran adeta bir açık hava müzesidir. Bu eserlerinden bir tanesi de yöresel Elazığ ev mimarini yansıtarak kültürel

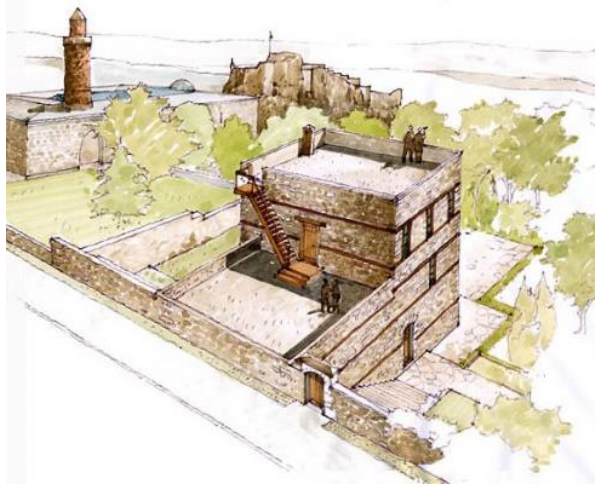
hafızayı yenileyen Şefik Gül Kültür Evidir. “Şefik Gül Kültür Evi Harput Mahallesi, Nizamettin Caddesi No:36 da konumlanmaktadır.” (Özdemir& Ekici, 2020: 65) Evin yapım yılına dair kaynaklarda yer alan kesin bir tarih bulunmamaktadır. Elâzığ geleneksel mimarisini yansıtan az sayıdaki eserlerden olan Şefik Gül Kültür Evi onarılmak topluma kazandırılmak üzere Gülsan Şirketler grubu tarafından satın alınmıştır. Gülsan Şirketler grubu tarafından desteklenen, ÇEKÜL Vakfı Başkanı Prof. Dr. Metin Sözen önderliğinde, Yüksek Mimar Metin Keskin tarafından yürütülen restorasyon projesinin tamamlanmasının ardından ev 2005 yılında müze ev olarak ziyarete açılmıştır. (Url-6) Ulu Cami (Bey-Pınar) Çeşmesi de restore edilmiştir. (Kılıç, 2020:406)

Şefik Gül Kültür Evi düz damlı, iki katlı, avlulu taş yapı olarak inşa edilmiştir. Ayrıca kullanılan diğer yöresel yapı malzemeleri ahşap, kerpiç ve metal malzemedir ve yığma sistemle yapılmıştır. (Olğun & Akyıldız, 2002: 30) Evin ön cephesi güneyi gösterirken arka cephesi kuzeyi gösterir şekildedir. Evin doğusunda ulu cami bulunurken batı ve güney cephesinde komşu parseller bulunmaktadır. Şefik Gül Kültür Evini çift sıra ahşap hatlı döşenmiş taş çevre duvar çevrelemektedir. Ev genel olarak düz cepheli kübik görünümlüdür. Yapının taşıyıcı duvarları moloz dolgu taş duvardır. Duvarların sıvanan kısımlarında çamur ve kireç sıva kullanılmıştır. Pencere alt ve üst kotlarında bulunan ahşap hatlılar yapının cepheleri boyunca devam etmektedir. Yapının yalnızca güney cephesinde geleneksel konutlarda sıklıkla görülen yöresel adıyla şahnişin (çıkma) bulunmaktadır (Şekil 4).

Şekil 4. Şefik Gül Kültür Evi güney cephede bahçe manzaralı şahnişin (Url-7)

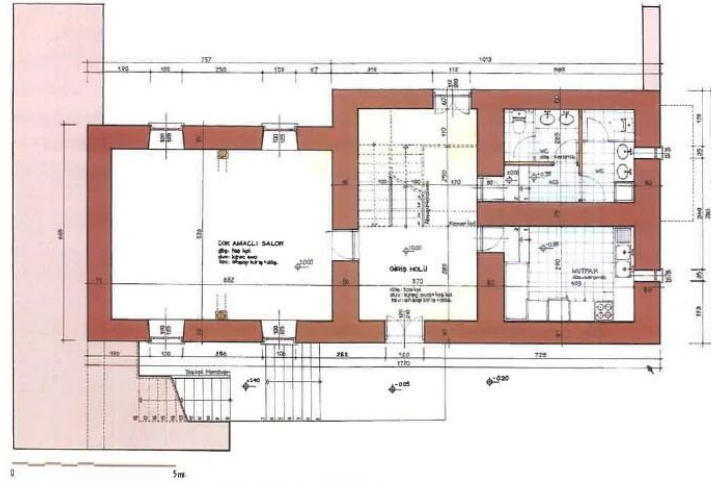
Üç taraftan güneş alan ve bahçe manzarasına bakan Şahnişin cepheye hareketlilik kazandırmaktadır. Yapının ön ve arka cephesinde çevre duvarında iki adet kapı bulunmaktadır. Bu kapılar bahçeyi (dış avluyu) sokaktan ayırmaktadır. Arka cephede bulunan kuzey bahçe kapısı +350 kotunda caddeye cepheli olarak konumlandırılmıştır (Şekil 5). Kuzey ve güney bahçe kapıları iki kanatlı olup üzerinde kesme taştan kemer bulunan ahşap malzemenen yapılmıştır.

Şekil 5. Şefik Gül Kültür Evi Nizamettin caddesinde bulunan kuzey bahçe kapısı (Url-8)

Bahçeden yapı içine giriş yine iki adet kapı ile sağlanmaktadır. +20 kotunda bulunan bu kapılardan güney cephede bulunan avluya açılırken batı kapısı yapının zemin katında bulunan ve diğer ucu yine avluya çıkan kapalı sofaya açılmaktadır. Zemin kat sofası, avlu sal taşı kullanılarak kaplanmıştır. Genellikle cadde üzerinden ulaşımın sağlandığı kuzey bahçe kapısından ara sahanlıklı merdivenler aracılığıyla batı kapısına ulaşılmaktadır (Bkz. Şekil 5). Zemin katta sofaya açılan batı kapısı çift kanatlı ve üstü kemerli olarak imal edilmiştir. Sofanın ortasında bulunan taştan kemer merdiven kovanını ayırarak sofayı bölmektedir. Batı-doğu istikametinde uzanan sofanın solunda (kuzey) bulunan kemerli tek kanatlı kapıdan evin buzluk kısmına geçilmektedir. Bu kısımda duvarlar moloz taş duvardan inşa edilmiş zemin döşemesi sal taşıyla kaplanmıştır. Yüksek tavanlı odanın tavanında ise ahşap kaplama ve mertekler cisir olarak adlandırılan yuvarlak ahşap kirişler yardımıyla taşınmaktadır. Bu odada kapı duvarına komşu olan sıvalı duvarlarda karşılıklı ikişer adet pencere olmak üzere toplam dört ahşap pencere bulunmaktadır. Pencerele güneş ışığını içeriye daha iyi alabilmek için

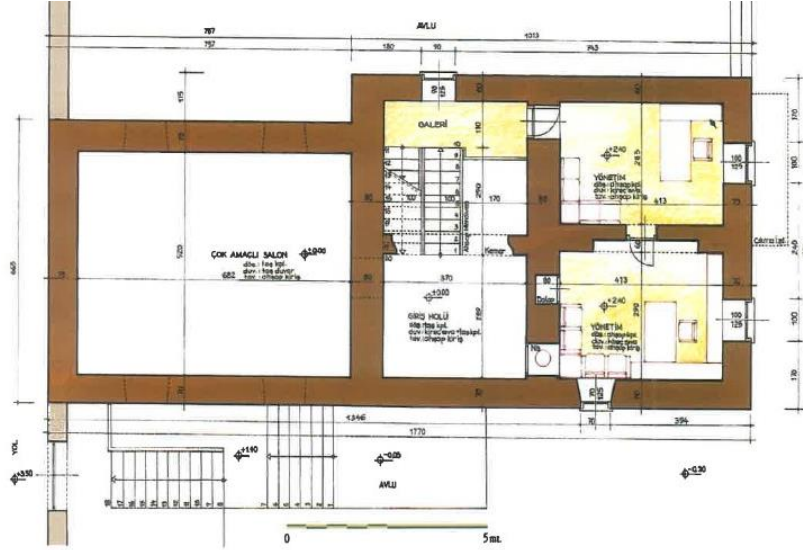
dışarda az, içeride geniş yer tutan mazgal pencereler şeklindedir. Pencerelerden iki tanesi bahçeye bakarken diğer ikisi avluya bakmaktadır. Sofanın sağında (güney) iki oda bulunmaktadır. Sofanın sıvasız güney duvarında bulunan odalara sofa kotundan bir basamak aşağıda bulunan sahanlıktan ulaşılmaktadır. Sofanın güneyinde sahanlıktan birkaç basamak aşağı kotta bulunan odalardan birincisi ahır ve samanlık olarak kullanılabilir. Sofanın güneyinde bulunan ikinci odada mutfak bölümü yer almaktadır. Mutfak duvarında sıralı şekilde terek adı verilen raflar bulunmaktadır. Güney odaları içeride bulunan 35 cm ölçülerinde birer adet pencere ile aydınlanmaktadır (Şekil 6). Sahanlığın bir ucunda batı kapısı bulunurken diğer ucunda avluya açılan doğu kapısı bulunmaktadır. Sofanın bahçeye açılan batı kapısı ve avluya açılan doğu kapısı üzerinde bulunan birer adet ahşap pencere sofanın aydınlanmasını sağlamaktadır.

Şekil 6. Şefik Gül Kültür Evi Zemin Kat Planı (Öztürk & Çoşkun, 2014)

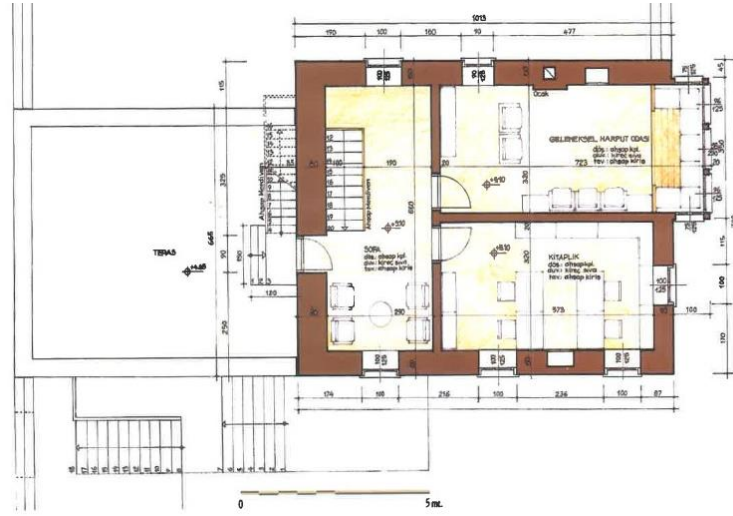
Sal taşından zemin döşemesi bulunan sofa giriş kapısının karşısından iki kollu köşe sahanlıklı ahşap merdiven yardımıyla ara kat ve üst kata ulaşılmaktadır. Sofanın doğu duvarına konumlandırılan merdiven aracılığıyla ara katta bulunan düşeyde zemin katın mutfak bölümünün üzerine denk düşen odaya ulaşım sağlanmaktadır (Şekil 7). Bu oda merdiven sahanlığından aşağı kotta bulunmaktadır. Odaya üç basamaklı ahşap bir merdivenle ulaşılmaktadır. Oda güney duvarında bahçeye bakan mazgal pencere yardımıyla aydınlanmaktadır. Odadan güneybatı tarafında bulunan yan odaya düzgün kesme taş kemerli bölücü duvar yardımıyla geçilmektedir. Güneybatı odası

güney ve batı duvarlarında bahçeye bakan pencereler yardımıyla aydınlanmakta ve kuzey duvarında İki adet niş bulunmaktadır.

Şekil 7. Şefik Gül Kültür Evi Ara Kat Planı (Öztürk & Çoşkun, 2014)

Ara kattan tek kollu ahşap bir merdivenle üst kat sofasına çıkılmaktadır (Şekil 8). Sofa zemin kat sofasında olduğu gibi aynı istikamette bulunan doğu ve batı duvarlarında birer mazgal pencere yardımıyla aydınlanmaktadır. Sofanın güney duvarından iki odaya açılan kapılar, kuzey duvarında terasa açılan bir adet kapı bulunmaktadır. Şefik Gül Kültür Evinin güneydoğu tarafında şahnişinin yer aldığı oda bulunmaktadır. Üç tarafı bahçe manzarasına bakan şahnişinin içerisine bir basamak yükseltilerek seki üstünde konumlandırılan sedirler buradan gelen ışık yardımıyla aydınlanmaktadır. Odanın doğu duvarında işlemeli taş bir ocak ve yanında dolap nişi bulunmaktadır. Güneybatı odası güneyde bir adet ve batı duvarında iki adet pencereyle aydınlanmaktadır. Batı duvarı pencereler arasında duvar nişi bulunmaktadır. Sofanın kuzey ve güney duvarlarında nişler bulunmakta kuzey cephe duvarında terasa, ardından geleneksel yapılarda sıklıkla kullanılan yapının yalın kübik bir formda görünmesini sağlayan düz dama ulaşan kapı bulunmaktadır.

Şekil 8. Şefik Gül Kültür Evi Üst Kat Planı (Öztürk & Çoşkun, 2014)

5. Sonuç ve Değerlendirme

Taş malzemeyle karşılaşması barınma ihtiyacı için girdiği mağaralar ile gerçekleşen insanlar zamanla taşları şekil vererek kullanmaya başlamıştır. İlk zamanlarda barınma yapıları için kısmen şekillendirilen taş bloklar bağlayıcı bir madde kullanılmadan üst üste yığılarak yapılmıştır. İlerleyen zamanlarda malzemeye dair artan bilgi ve gelişen taş işçiliği sayesinde taş bloklar arasına bağlayıcı madde kullanılarak yapıların mukavemeti artmıştır. Kullanımı insanların varoluşuna kadar uzanan bu antik malzeme günümüzde halen birçok amaçla yapı malzemesi olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Elazığ; Anadolu kültürünün, bölgenin yapısal özelliklerinin ve Türk Evi mimarisinin tanınması açısından bir merkez kenttir. Harput kenti günümüz Elazığ şehri sınırları içerisinde yer alan yerleşim tarihi Yontma Taş Devri'ne kadar uzandığı bilinen kadim bir kültür merkezidir. Bu merkez içerisinde yer alan Şefik Gül Kültür Evi'nin gerçekleştirilen restorasyon çalışması ile korunması yerel değerlerin gelecek kuşaklara aktarılması açısından oldukça önemlidir. Geleneksel Elazığ Türk konutunun mimarisini yansıtan az sayıdaki eserlerden biri olan yığma sistemli bu taş yapı kübik görünümde, iki katlı ve avlulu olarak inşa edilmiştir. Ekolojik değerler ve çevre olanakları gözetilerek inşa edilmiş yapıda ana yapı malzemesi olarak taş strüktürel yapı elemanı olarak kullanılmıştır. Buna ek olarak kapı üzerlerinde kesme taş kemerlerin, yöresel sal taşından zemin kaplamalarının ve üzerinde çeşitli motifler işlenmiş yonu taş ocağın yapımında taş malzemeden yararlanılmıştır. Ayrıca ahşap ve kerpiç gibi diğer yöresel yapı malzemeleri taşın

yanında tamamlayıcı malzemeler olarak yapı genelinde kullanılmıştır. Durağan cephelerde üç taraftan güneş alan ve bahçe manzarasına bakan Şahnişin cepheye hareketlilik kazandırmaktadır. Cephede kullanılan 'şahnişin' doğayla iç içe görünüm oluşturmuş, gün ışığından yüksek oranda faydalanmayı ve cepheye hareketlilik kazandırmayı başarmıştır.

Taş malzemenin kalıcı kimliği, işlevsel niteliği ve estetik değeri üretilen yapıların uzun yıllar kullanılmasına olanak tanımaktadır. Sembolik olarak sonsuzluğu işaret eden taş yapılar ev sahipliği yaptığı medeniyetlerin adeta kültür elçiliğini yapmakta, geçmişten günümüze tarihi köprüler kurmaktadır. Günümüzde artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çağdaş yapı malzemeler kullanılarak üretilen endüstri ürünü milyonlarca konutun aksine taş yapılar üretildikleri dönemin ekonomik, sosyal tarihi değerlerini yansıtmakta aile yapılarını göstermektedir. Dolayısıyla günümüze ulaşan yapıların korunması dönemin etkin yapı malzemelerini anlamamıza, malzemenin kullanım sınırlılıklarının öğrenilmesine ve ilerleyen zamanlarda yapı malzemesinin kullanım olanaklarını artırmamıza yardımcı olmaktadır.

Kaynakça

- Altınçekiç, H. (2001). Bazı Doğal Taşların İrdelenmesi ve Peyzaj Düzenlemelerinde Kullanım Olanakları. *Journal Of The Faculty Of Forestry Istanbul University*, 51(1), 49-58.
- Bernard, S. G. (2010). Pentelic marble in architecture at Rome and the Republican marble trade. *Journal of Roman Archaeology*, 23, 35-54.
- Binark, M., Binark, M., Çulha, G., & Kocabıyık, İ. (2007). *Zaman ve Uzam İçinde Haydarpaşa Garı: Görsel ve Sözlü Tanıklık*. Mülkiyeler Birliği Yayıncılık İşletmesi.
- Bodach, S., Lang, W., & Hamhaber, J. (2014). Climate responsive building design strategies of vernacular architecture in Nepal. *Energy and Buildings*, 81, 227-242.
- Carta, L., Calcaterra, D., Cappelletti, P., Langella, A., & de'Gennaro, M. (2005). The stone materials in the historical architecture of the ancient center of Sassari: distribution and state of conservation. *Journal of Cultural Heritage*, 6(3), 277-286.
- Della Porta, G., Capezzuoli, E., & De Bernardo, A. (2017). Facies character and depositional architecture of hydrothermal travertine slope aprons (Pleistocene, Acquasanta Terme, Central Italy). *Marine And Petroleum Geology*, 87, 171-187.
- Demirarslan, D. (2017). 19. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemine Türk Mobilya Sanatı ve Mobilya Üretiminin Gelişimi. *Electronic Turkish Studies*, 12(29).
- Erguvanlı, K., (1995) Mühendislik Jeolojisi, Seç Yayın Dağıtım.

Eriç, M., (2014) Yapı Fiziği ve Malzemesi, Literatür Yayıncılık.

Fratini, F., & Rescic, S. (2014). The stone materials of the historical architecture of Tuscany, Italy. *Geological Society, London, Special Publications*, 391(1), 71-92.

Fratini, F., Pecchioni, E., Cantisani, E., Rescic, S., & Vettori, S. (2015). Pietra Serena: the stone of the Renaissance. *Geological Society, London, Special Publications*, 407(1), 173-186.

Karabaşoğlu, A., Karaoğlu, Ö., & Kuvanç, R. (2021). Van Çevresindeki (Doğu Türkiye) Urartu Yerleşim Merkezlerinde (Van Kalesi, Aşağı ve Yukarı Anzaf, Çavuştepe, Ayanis, Toprakkale, Zivistan, Keçikıran, Aliler, Körzüt ve Menua Kanalı Tarihi Yerleri) Kullanılan Kayaçlara İlişkin Petrografik Gözlemler. *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 64(2), 199-222.

Kılıç, A. (2020). Harput'da Ulu Cami (Bey-Pınar) Çeşmesi. *Electronic Turkish Studies*, 15(1).

Koçlu, N., & Dereli, M. Mermerlerin Günümüz Mimarisinde Kaplama (Duvar-Döşeme) Elemanı Olarak Kullanılması ve Uygulama Sorunları. Türkiye IV. Mermer Sempozyumu (Mersem'2003) Bildiriler Kitabı.

Martinho, E., & Dionísio, A. (2018). Assessment techniques for studying the effects of fire on stone materials: a literature review. *International Journal of Architectural Heritage*.

Nikšić, G. (2014). The influence of building materials on architectural design: dalmatian stone at the cathedrals in Korčula and Šibenik. In *Dalmatia and the Mediterranean* (pp. 382-401). Brill.

Olğun, T. N., & Akyıldız, N. A. (2022) Examination Of Energy Use in Traditional Housing In Context Of Conservation And Sustainability: The Case Of Elazığ Şefik Gül House. 8th International Mardin Artuklu Scientific Researches Conference.

Özdemir, S., & Ekici, B. B. Geleneksel Harput Evlerinin Enerji Performansının Değerlendirilmesi: Şefik Gül Evi Örneği. *International Journal of Innovative Engineering Applications*, 4(2), 64-72.

Öztürk Ş., & Coşkun M. (2014). Geleneksel Harput ve Elazığ Evleri. Elazığ: Kültür Yayınları.

Raju, K., & Ravindhar, S. (2021). Detailed review on natural stone materials in architecture. *Materials Today: Proceedings*, 45, 6341-6347.

St. Irene/Topkapı Palace Museum, (1983). The Anatolian Civilizations. Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Tarrad, M., Al-Omari, O., & Mohammed, A. R. (2012). Natural stone in Jordan: Characteristics and specifications and its importance in interior architecture. *Journal of Environmental Science and Engineering. B*, 1(6B), 720.

Tekyıldırım, A. (1993). Anadolu Uygarlıklarında Taşın Kullanımı, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Waters, M. J. (2016). Reviving antiquity with granite: Spolia and the development of Roman Renaissance architecture. *Architectural History*, 59, 149-179.

Elektronik Kaynakça

Url-1: <https://sozluk.gov.tr/>

Url-2: <https://www.imib.org.tr/tr/projeler/turk-dogal-tas-arsivi>

Url-3: https://www.gulsanholding.com.tr/harput_sefikgul_kulturevi.asp

Url-4: https://www.gulsanholding.com.tr/harput_sefikgul_kulturevi.asp

Url-5: <https://www.haberler.com/haberler/haydarpasa-gari-nin-tamamlanan-cati-restorasyonu-11598352-haberi>

Url-6: https://www.gulsanholding.com.tr/harput_sefikgul_kulturevi.asp

Url-7: https://www.gulsanholding.com.tr/harput_sefikgul_kulturevi.asp

Url-8: https://www.gulsanholding.com.tr/harput_sefikgul_kulturevi.asp